

▷ SZÖVEG ÉS FÉNYKÉP: KÁDÁR PÉTER

CSÖRSZ-KERESŐ

A Kárpát-medencében egy hatalmas kiterjedésű, ókori védműrendszer veszi körül az Alföldet. A 1260 km-esre becsült Csörsz-ároksorozat hosszát tekintve a kínai nagy fal 8000 kilométere mellett sem törpül el, ám maradványai leginkább azok számára érdekesek, akiknek egy mezőn állva jelent valamit az, hogy a jól kivehető kis árkot több mint 1600 évvel ezelőtt ásták...

VÉDVONAL A SÍKSÁGON

Csőrsz-ároknak szűkebb értelemben az Alföld északi peremén található, földből készült védműveket nevezik. A keleti oldalon inkább Ördög-ároknak hívják, de ismert még az Ördög-barázda, Ördög út, Avar-árook, Hun-árook, Attila útja, Tündérek útja, Kabos-barázda, Római vagy Régi sánc elnevezés is. Az Alföld hatalmas, sík vidékét övezve három országot is érint (Magyarország, Románia és Szerbia).

A folyószabályozások előtt az Alföld hatalmas területei a Tisza és mellékfolyói árterületét képezték, míg máshol lápok, mocsarak terpeszkedtek: így már sokkal inkább érthető és indokolt lehet a másfél évezreddel korábbi vonalvezetés.

A mai egyveretű és egybefüggő, mezőgazdaságilag művelt alföldi tájon talán kevésbé tűnik indokoltnak, hogy egy több száz kilométeres, megszakítás nélküli „egybesánc” helyett rövidebb-hosszabb szakaszok, esetenként egymással párhuzamosan 5-10 km-re kétháromszoros sáncrendszerrel váltják egymást. Ám, ha belegondolunk, hogy még kétszáz éve is, a folyószabályozások előtt az Alföld hatalmas területei a Tisza

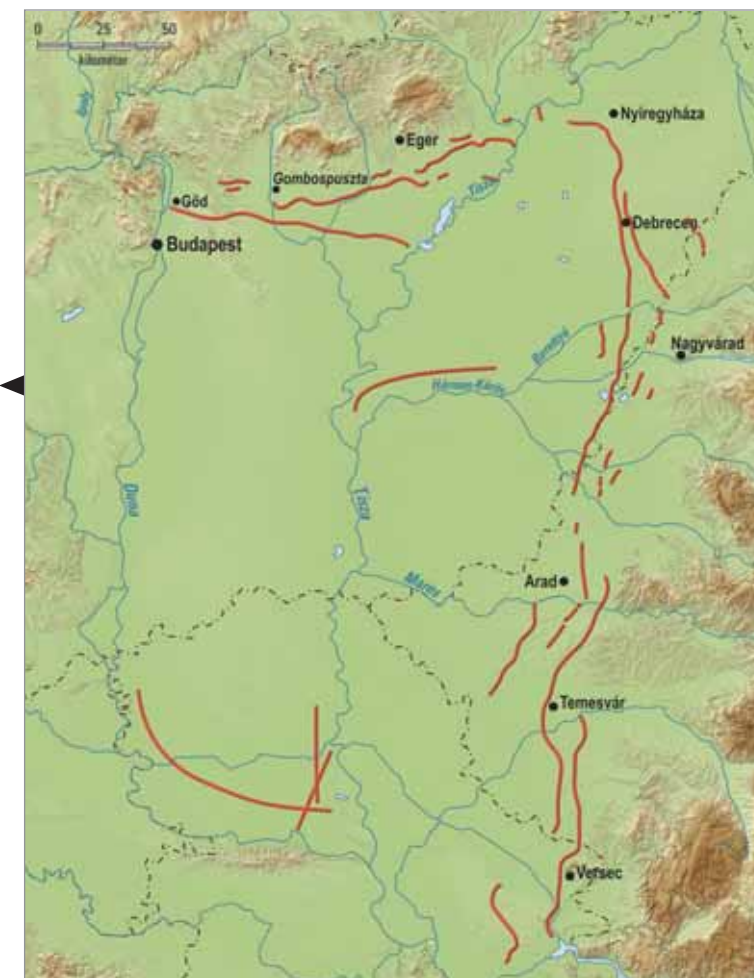
és mellékfolyói árterületét képezték, míg máshol lápok, mocsarak terpeszkedtek: így már sokkal inkább érthető és indokolt lehet a másfél évezreddel korábbi vonalvezetés. Hiszen igazán csak ott volt szükség védművekre, ahol a sztyeppvidék szabadon átlövogolható, áthatolható, és persze a rendszer kiépítését még az akkori gazdasági-politikai viszonyok is befolyásolták.

◀ JÓL LÁTSZÓ NYOMVONAL

VÁCSZENTLÁSZLÓ MELLETT. A KISÁROKNAK NEVEZETT SZAKASZ DUNAKESZITŐL INDUL (A FŐVÁROSTÓL ALIG 20 KM-RE), MINTEGY 110 KM-N KERESZTÜL FUT A TISZÁIG, MELYET KISKÖRE MELLETT ÉR EL. KERESZTEZI FÓT ÉS MOGYORÓD KÖZSÉGEKET, MAJD KEREPES, GÖDÖLLŐ, VALKÓ, VÁCSZENTLÁSZLÓ, PUSZTAMONOSTOR, JÁSZDÓZSA, PÉLY ÉS TARNASZENTMIKLÓS HATÁRÁBAN HALAD EL

AZ ALFÖLD PEREMÉN

A CSÖRSZ-ÁROKRENDSZER A KÖNNYEN ÁTSZELHETŐ SÍK VIDÉK SZEGÉLYÉN HÚZÓDIK. A FOLYÓK, MOCSARAK ÉS LÁPOK UGYAN TERMÉSZETES VÉDVONALAT IS ALKOTHATNÁNAK, DE AZ ÉPÍTETTŐK BIZTOSRA MENTEK. A SÁNCÁROKSOROZAT KÜLÖNÖSEN ERŐS, JÓL KIÉPÍTETT AZOKON A RÉSZEKEN, AHOL EGYÉBKÉNT SEMMILYEN AKADÁLY NEM NEHEZÍTETTE A BEHATOLÓK DOLGÁT

RÓMAIAK ÉS SZARMATÁK

Pulszky Ferenc *Régészeti emlékek az Alföldön* című munkájában így ír az árokrendszerről: „A nép az oly nagy munkákat, melyek emberi erőt meghaladni látszanak, mindenütt vagy a rómaiaknak, vagy mesés óriásoknak, vagy az ördögnek szokta tulajdonítani s ezekhez fűzi mondáit.”

Az alföldi árokrendszer kiépítése a késő római korhoz, a szarmatákhoz kötődik, akik a Kr. u. 1. században a római Pannónia provincia kiépülésének idejében érkeztek az Alföldre. Majdnem négyszáz évig éltek Pannóniától keletre és a római Dáciától nyugatra, s fontos választószerep hárult rájuk: a Római Birodalom és a keletről egyre nagyobb nyomást jelentő barbár törzsek területei közé ékelődtek. A védműrendszer alapvetően az ő szállásterületüket szegélyezi, mégpedig úgy, hogy nyugati irányban, a rómaiak felé nem futnak árkok-sáncok, csak „kifelé”, az északi és keleti germán törzsek irányába.

A római támogatás, irányítás, együttműködés világos. Egyes szakaszok mérnöki precizitása mindenképpen a rómaiak műszaki résztvételét igényelte.

Az alföldi árokrendszer kiépítése a késő római korhoz, a szarmatákhoz kötődik, akik a Kr. u. 1. században a római Pannónia provincia kiépülésének idejében érkeztek az Alföldre.

DÉLVIDÉKI SÁNCON

A CSÜROG MELLETTI TÖLTÉS MÁSFÉL ÉVEZRED UTÁN IS IMPOZÁNS. ÁM CSÜROG A MAGYAR TÖRTÉNELEMBE A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI DÉLVIDÉKI MÉSZÁRLÁSOK EGYIK HELYSZÍNÉKÉNT VONULT BE. A NEGYEDSZÁZADA ZAJLOTT BALKÁNI HÁBORÚ UTÁN VISZONT FURCSA ÁTHALLÁS A TÖLTÉSTŐL 30 M-RE, A SZÓJAFÖLD KÖZEPÉN A NITROGÉNEN GAZDAG TALAJ OKOZTA NÖVÉNYELSZÍNEZŐDÉS, EGY NÉGYSZÖG ALAKÚ FOLT...

SÁNCOK KÖZÖTT, ROMÁNIÁBAN

AZ ARAD-DÉVA-ORSZÁGÚT KÖZELÉBEN, GYÖRÖK TÉRSÉGÉBEN KETTŐS ÉS HÁRMAS SÁNCRENDSZER IS HÚZÓDIK. MINDEZ CSUPÁN NÉHÁNY KILOMÉTERRE FUT AZ ALFÖLD PEREMÉTŐL, ÉS ETTŐL KELETRE MÁR A ZARÁNDI-HEGYSÉG VONULATAI HULLÁMOZNAK

FELFEDEZŐÚTON: MIT, HOGYAN, MIKOR?

Ma vagy az egykori sáncokat találjuk meg, vagy pedig ezek nyomát a légi és űrfelvételeken. Fizikailag mit is keresünk? A sík vidékeken kialakított, több kilométer hosszú védvonalak alapvetően helyi anyagból készültek. Egy árkot ástak, melyből a kitermelt földet az egyik oldalra felkupacolták. Ezáltal az árok mélységével közel megegyező magasságú töltés jött létre, aminek a magassága az árok felől szemlélve már az árok mélységének kétszerese. A jelenleg fellelhető 1-2 méter mély árkok, ha a betemetődést figyelembe vesszük, hajdanán 2-3 méter mélységűek lehettek, amivel akár 6 m magas töltés is keletkezett, melyen erős védelem esetén nem volt könnyű sem lóval, sem gyalogosan átkelni. Az árokban helyenként víz is lehetett, egyes részeit pedig fagerendákkal, palánkkal, hegyezett karókkal is megerősítették.

Ha rá akarunk lelni az árokmaradványokra, terepjárásunkat a következő módszerrel tervezhetjük: valamilyen forrás alapján (cikk, leírás, hír, céltérkép) nagyjából behatároljuk a védművek esetleges helyét. Ezután pl. a Google Earth-alkalmazáson a kiválasztott hely környékén kb. 1 km szélességű területet kezdünk pásztázni a képernyőn. Lehetőségünk van az utóbbi évtizedből akár 10-15 különböző időpontban készült felvételtől választani, s ez nagyon fontos, hiszen ezek közt váltogatva, a különböző lombos, növényborított, a talaj eltérő átmedvesedési viszonyai mellett szemlélve helyenként előtűnnek az árkok-sáncok nyomvonalai. Az itt leolvasott tájformákat, tereptárgyakat (vagy akár a koordinátákat) rögzítve egy kirándulás keretében megbizonyosodhatunk, hogy látható-e még valami az egykori földművekből. (A terepen persze meg kell küzdeni sárral, hóval, csalánnal, bozóttal, sittel, őrkutyával stb., de egy felfedezőnek ez az igazi kihívás.)

Árokbarangolásra a legkedvezőbb a téli-tavaszi időszak. Ekkor nincs akkora csapadék, a bozóton, fákban kevesebb a levél, ami akadályozza a néhány méternél mélyebb belátást. A gyenge fagy az őszi sártól véd meg bennünket, a kevéske hó pedig távolabbról nézve kirajzolhatja a kontúrokat. (A méteres mélységű hó természetesen el lehetetleníti kutakodásainkat.)

ÁTALAKULT TEREPEN

MARKOLÓ A CSÖRSZ-ÁROK CSINCSEI VÉGÉNÉL. A KÖRNYÉKEN MÉLYÜLŐ, EGYRE TEREBÉLYESEDŐ, HATALMAS BÜKKÁBRÁNYI KÜLSZINI LIGNITFEJTÉS TÖBB KILOMÉTERNYI ÁRKOT ÉS SÁNCOT FALT MÁR FÖL

◀ VÍZJÁRTA ÁROK

VISZNEKNÉL A GYÖNGYÖS-PATAKOT A 18. SZÁZADBAN „BELESZABÁLYOZTÁK” A CSÖRSZ-ÁROKBA. ÍGY ELKERÜLI A FALUT, AZ ÁRADÁSOKTÓL IS MEGKIMÉLVÉ AZT. EKKOR ÉPÜLT A KÉTLYUKÚ HID ÉS A VÍZIMALOM IS

EGYEDI, ASZIMMETRIKUS, MARADANDÓ

A másfél ezer év alatt a talajfelszín a természetes hatások és a földművelés miatt is nagy átalakuláson ment át, így most zömében – a sáncok lealacsonyodása és eltűnése után – leginkább csak másodlagos árkokat látunk.

A védvonalat alapvetően a föld kis távolságban (10-15 m) történő áthelyezésével alakították ki, semmit sem kellett igazán messziről szállítani (az árokból kitermelt földet felsáncolták). A másfél ezer év alatt a talajfelszín a természetes hatások és a földművelés miatt is nagy átalakuláson ment át, így most zömében – a sáncok lealacsonyodása és eltűnése után – leginkább csak másodlagos árkokat látunk. Vagyis, az eredeti mesterséges mélyedések jórészt feltöltődtek, de ahol árok volt,

◀ GAZ ÉS TÖRMELEK KÖZÖTT

A DUNAKESZI IPARI BEVÁSÁRLÓPARK KÖZEPÉN, NAGY ÉPÜLETEK MENTÉN FUT AZ ÁROK MARADVÁNYA. MÁR NINCS SOK HÁTRA A PUSZTULÁSÁIG. ÉPP ZAJLIK A SÁNCNÁL IS MAGASABB FELTÖLTÉS, TEREPRENDEZÉS – ÉS PERSZE AZ ÉPÍTÉSI TÖRMELEK LERAKÁSA

ott ez „átüt rajta”, nem temetődött be teljesen.

Az árokkutatás során a régészek több helyen is átvágták a védvonalat, így lehet következtetni az eredeti keresztmetszetre. Ám a több tucat metszetről szinte nincs két azonos! Az eltérések az árok és töltés szélességében, mélységében, a part dőlésszögében, a palánk alkalmazásában, az esetleg máshonnan származó egyéb anyagokban mutatkozhatnak meg. Ám a védvonalnak mindig van egy külső (amely irányból véd) és egy belső, védett oldala. Az árok mindig a külső oldalon van.

Néha kettős vagy hármas sáncrendszerrel is találkozunk, illetve 10–20 km távolságban egy belső, ill. még belsőbb védőövet is kialakíthattak – a működési tapasztalatok függvényében –, akár több évtized különbséggel is, leginkább a legegyszerűbb, legsíkbabb, legkevésbé vizenyős, így legkevésbé természetes akadályt jelentő térségekben.

A védműrendszer megépítése és fenntartása óriási, összehangolt munkaszervezést igényelt, és a római világ letűnésével sem maradt haszontalan környezeti elem. Elsősorban birtokhatárokat jelzett, székér-, posta-, majd kövezett országút vezetett rajta, máshol a vasút töltését tartja, vagy patak- és folyómeder lett belőle.

A NAGYÁROK MARADVÁNYA

A TARNA FOLYÓCSKA EREDENDŐEN MEANDEREZVE HALADT A ZAGYVA FELÉ, A SZABÁLYOZÁSOK SORÁN VISZONT TARNABOD MELLETT 12 KILOMÉTER HOSSZAN A CSÖRSZ-ÁROKBA VEZETTÉK. NEM MESSZE INNEN – NÉHÁNY HALASTAVON ÁTJUTVA – KÁL ÉS ERDŐTELEK KÖZÖTT MEGLEHETJÜK AZ ÁROK EGYIK LEGÉPEBBEN MARADT SZAKASZÁT

A KISÁROK MENTÉN

A SÁNCRENDSZERT KÖVETVE GÖDÖLLŐ ÉS VALKÓ KÖZÖTT, NEM MESSZE AZ ORSZÁGÚTTÓL EGY MÉLY BEVÁGÁST LÁTUNK, A DOMBEREMEN PEDIG EGY TÖBB MÉTER MAGASSÁGÚ TÖLTÉS FUT AZ ERDŐBEN. E VÉDETT OLDALI SÁNC A DÉLI OLDALON EMELKEDIK, ÍGY AZ ÉSZAKI TÁMADÁSOK ELLEN IRÁNYULT. VALKÓ HATÁRÁBAN (A SÁNC TÓL MÁR MESSZEBB) EGY TANÖSVÉNY HÍVJA FEL A FIGYELMET A KÖZELI EMLÉKEKRE

SÍKSÁGI HATÁRVONAL

A KISÁROK PÉLY ÉS TARNASZENTMIKLÓS UTÁN ÉRI EL A TIZSÁT. EGYES RÉSZEKEN JÓL LÁTHATÓ AZ ÉSZAK FELŐL VÉDŐ SÁNC IS. A KISÁROK NYOMVONALA MÁIG MEGHATÁROZZA A DŰLŐUTAK HELYÉT, A KORAI BIRTOKOK ÉS MAI MEZŐGAZDASÁGI TÁBLÁK HATÁRÁT

LEGENDAFORRÁS

A Csörsz-árok emléke köré egész mondavilág szövődött. A közép-pontban *Csörsz király* áll (valamikor a rómaiak és a honfoglalás között élhetett, tartják avarnak és longobárdnak is), aki a szomszéd *Rád király* lányát kérte feleségül. Csak azzal a feltétellel kapta meg, ha hajón érkezik érte a völegény, aki a Tiszától indulva hatalmas csatorna építésébe kezdett a Duna felé. A vállalkozásba a király belepusztult, az építkezés félbeszakadt.

E történetnek talán az lehetett a háttere, hogy a Tiszához közel néha áradáskor víz került az árokba, a Tarna folyócska és a Gyöngyös-patak pedig ma az árok egy-egy szakaszában folyik.

Csörsz király csak azzal a feltétellel kapta meg a menyasszonyt, ha hajón érkezik érte a völegény, aki a Tiszától indulva hatalmas csatorna építésébe kezdett a Duna felé. A vállalkozásba a király belepusztult, az építkezés félbeszakadt.

JÁRJUK BE!

A védműrendszer tudományos módszerekkel és alaposan feltárt régészeti emlékeiről gyűjtött ismeretanyaga alig kerül a köztudatba. Pusztulása és pusztítása az egyre nagyobb teljesítményű mezőgazdasági gépek alkalmazása, a nagyüzemi földhasználat, helyenként a bányászat és útépítés, valamint a zöldmezős ipari beruházások során felgyorsult.

A történelmi összefüggések megismerésén és a mondavilágon túl érdemes személyesen is bejárni, magunknak is felfedezni a hatalmas kiterjedésű, egyedi értékű Csörsz-árokrendszer maradványait!

KÁDÁR PÉTER
VILLAMOSMÉRŐNÖK, EGYETEMI
DOCENS, IPARTÖRTÉNET-KUTATÓ,
AKI A TÉRKÉPEK MÖGÖTTI
VALÓSÁGRA IS KIVÁNCSI